

הרב ישעיהו ח. הדרי

ראש ישיבת הכותל - ירושלים שבין החומות

קריאת קהלת בסוכות שבשמיטה

מעמדה של מגילת קהלת, גם מבחינת קריאתה בציבור, שונה משאר המגילות. כך עולה מנוסחת "מסכת סופרים שלפנינו"¹, אם כי ע"פ הגהת הגר"א אף קהלת נמנית עם המגילות אשר נקראות בציבור ובברכה מתוך מגילה כשירה. כך אכן נוהגים הפרושים בא"י האוחזים במנהגי הגר"א. אולם הדבר לא מוסכם אצל הפוסקים.² מיוחדים הם דבריו של בעל "הלבוש". "ואומרים קהלת לעולם בשבת דחול המועד וכו' וטעמא משום שסוכות זמן שמחתנו, וספר קהלת משבח ומזרז את הבריות שישמחו בחלקם ולא ירדפו אחר ריבוי הממון, והנהנה ממה שיש לו - מתת אלוקים היא. ואין נוהגין לברך על קהלת".³ בטעם הקריאה נאמרו, מלבד דברי "הלבוש", עוד כמה טעמים. "סוכות הוא זמן שמחתנו, ואין שמחה אלא בבשר ויין, לכן אנו קוראים קהלת האומר הבל הבלים לכל תענוגות העוה"ז, נמצא שעיקר השמחה הוא שאנו יודעים כי עניני העוה"ז הם הבל".⁴ "ושמעתי דלכן קורין אותו בסוכות, לא מפני שמהביל שמחת העוה"ז, רק שממנו ניקח תוקף ועיקר השמחה האמיתית ע"י ההבלת כל עניני העוה"ז".⁵

קביעת הקריאה בקהלת בא"י בשבת, בין בא' בסוכות, בין בשבת חול המועד יש לה גם משמעות פנימית. כך עולה מדברי המדרש⁶ הדורש את כל מעשי בראשית להבל, ואילו ביחס לשבת ניכרת ההתחבטות, הן בניסוח דברי קהלת רבה: מאי אית לך למימר, "הלוא לא נברא בו כלום ואינו אלא קדושה ומנוחה",⁷ והן בלשון

1. פרק י"ד ג.

2. "מגן אברהם" סימן ת"צ סעיף קטן ט; "משנה ברורה" שם סעיף קטן י"ח.

3. "לבוש" סימן ת"צ, סעיף קטן ה; סימן תרס"ג סעיף קטן ב. וראה שם שהביא למניעת הברכה נימוק מפתיע. השווה: מגילה ז' א; דעת הרשב"ם הובאה ב"דעת מקרא" קהלת י"ב ה; שם באלשיך וב"מצודת דוד"; הקדמת הנצי"ב לשאלות, מוסד הרב קוק עמ' 24. על היחס בין קהלת לבין ה"קהל" ראה אבודרהם, הוצאת ירושלים תשכ"ג עמ' רמ. "תולדות חג שמחת-תורה" עמ' 354. "שבת ומועד בשביעית", תשמ"ז עמ' 403. וראה עוד "מחניים" סא, סוכות תשכ"ב עמ' 48. מחזור סוכות מהדורת גולדשמידט עמ' יט. "נתיב בינה" ד' עמ' 194.

4. בשם האדמו"ר מאלכסנדר הובא ב"ברכת חיים" מועדים א' עמ' קסא.

5. "צדקת הצדיק" סימן רב, ואולי כוונתו לשמועה בשם הרבי מאלכסנדר. השווה: "מבין במקרא" עמ' 394-395.

6. קהלת-רבה פרשה א; שוחר-טוב פרק צב.

7. תורה-תמימה קהלת א' אות יח.

"שוחר טוב": ומה נברא בשביעי - שבת, חוזר ומסתכל לכאן ולכאן ליתן פגם ולא היה מוצא, אלא כולה קדושה ואורה ומנוחה.⁸ אמנם לבסוף נתפרש במדרש גם ההבל השייך לשבת⁹ "ואעפ"כ חזר וראה שאדם חוטא בה ומתחייב בנפשו, אמר גם זה הבל".

לעצם המושג "הבל" ולביטוי "הבל הבלים" ניתנו כמה וכמה פירושים. ר' עובדיה ספורנו כתב: הנה כל מחודש [נברא] בלתי מכוון [מתואם] אל תכלית נאות למעלת חידושו [בהתאם לעובדת בריאתו] יקרא הבל. והדבר מהם [מהבלים כגון אלו] אשר תכליתו [סופן] יותר גרוע יקרא הבל-הבלים כמו שיקרא היותר קדוש, קודש-קודשים.¹⁰ בעל ה"מצודות" פרש "דבר שאין בו ממש והוא מושאל מלשון הבל הפה הנזכר בדברי חז"ל,¹¹ ואילו המפרשים בני דורינו מנו כשמונה הוראות לשם הבל, וכמעט כולם בהוראה שלילית.¹²

אף בספרי ההגות גילגלו בהבנת מושג מפתח זה בספר קהלת.¹³ ב"מגיד דבריו ליעקב" כתב ה"מגיד" "היות [הנשמה] אינו יכול לסבול שיהא בגוף, לפיכך הולך החיות בגוף מיד חוזר למעלה, וזהו ההבל".¹⁴ הרב בעל ה"תניא" "בלקוטי תורה" דן במושג זה כמה פעמים¹⁵ ובין הדברים באה אף התייחסות לבחינת ההבל שבשבת.¹⁶ "מה שכתוב 'כי הכל הבל' היינו כי גם חכמה עילאה נקראת הבל והארה בעלמא, וכענין בראשית - שהיא חכמה - נמי מאמר הוא¹⁷ בחינת הבל לבד".

8. לשון המדרש ב"שוחר-טוב" נראית מדוייקת יותר, והשוה הערות ר"ש בובר שם.

9. אם כי הוא אינו תואם את שאר יצירות הימים הנדונים להבל על-שם סופם.

10. קהלת א' ג. השווה: רד"ק בראשית ד' ב.

11. ראה "היכל הקודש", מנדלקורן: הבל.

12. "דעת מקרא" קהלת עמ' 14.

13. השווה: רמב"ן בראשית ד' א. וקראה האחד בשם קנין והשני הבל, כי קנין האדם להבל דמה. ולא רצתה לפרש זה, על-כן לא נכתב טעם בשם השני. והסוד המקובל בענין הבל גדול מאד. עיין עוד בר' בחיי שם ובהערות שוועל. "תורה שלמה בראשית ד', אות כד ושם בהערות. "הכתב והקבלה" בראשית שם ובפרושו של שד"ל.

14. ס' קנב, וראה במהדורת שץ-אופנהיימר עמ' 252 על תורת "ההבלים" ושם בעמ' 324.

15. על הבל - הלב - להב ב"לקוטי תורה" פ' אחרי עמ' 50. על הבל כהתפשטות חיות הנפש, פ' במדבר עמ' 22. על הבלא דגרמי ב"תורה אור" דף קי עמ' ד. ועיין עוד "דובר צדק" עמ' 106) על המאמר הנדון בקהלת-רבה א' כשהוא מתפרש על ז' מדות ראה "לקוטי תורה" פ' נשא כט, ע"ב; פ' במדבר עמ' 24.

16. פ' בחוקותי עמ' 100. ראה עוד ב"שם משמאל" מועדים עמ' קפה: ודברי המדרש סתומים מתחילתם ועד סופם, והוא הולך ומפרשם על-פי דרכו.

17. ראש-השנה ל"ב ע"א.

חכמה עילאה באה מן האין, וזהו ההבל דקדושה הגדול ביותר. "וכמו שאמרו [במדרש] רבה בקהלת בתחילתו, ששלמה אמר שבעה הבלים נגד שבעת ימי בראשית, הרי שאף יום השבת נקרא הבל, ושבת הוא חכמה עילאה, והיינו לפי שיש בחינת שבת בשבתו, שגם יום השבת דעכשיו נחשב כחול לגבי יום שכולו שבת, לכן נקרא הבל". ככל שתלך ותתעמק בחינת שבת שלנו כך תלך ותגדל בחינת ההבל המתייחסת לשבת. פנימיותה של השבת המתגלה והולכת, הופכת את המעטה החיצוני הקודם להבל. זוהי אמנם המשמעות השלילית של מושג ההבל, אולם מדברי בעל "לקוטי תורה" משתמעת הוראה נוספת: הבל חיובי, זה שמחמת "אווריריותו", רוחניותו המופלגה, אי-אפשר לו להתפס כממשות, אלא ביחס בראשיתי בלבד, ראשוני, שמחמת שיגובו אין לנו בו תפיסה - חכמה עילאה, קדומה.¹⁸

דברי המדרש הבעייתיים על ההבל שבשבת, נתפרשו בצורה נועזת אצל אדמור"י גור הראשונים. הטהרה של הימים הנוראים מעמידה את ישראל בנקודת הראשית הנקיה מחטא, כתינוק שנולד. והנה על תינוקות דרשו חז"ל¹⁹ אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל תינוקות של בית רבן, ומעלתו של הבל זה שאין בו חטא. נמצא "שאחר ר"ה ויוהכ"פ שבני ישראל נטהרו מעוונותיהם, נעשה הבל פיהם בלי חטא כמו תינוקות שהבל פיהם מקיימין העולם, לכן קוראים קהלת". דברים אלה שמע בעל "שפת אמת" מפי זקנו בעל "חידושי הרי"ם"²⁰ אלא שאצלו עצמו התרחבה היריעה. "בר"ה מתחדש חיות כל איש ישראל, והוא שנאמר: 'ויפח באפיו נשמת חיים' והוא הדיבור כמו שנאמר: 'לרוח ממללא'²¹. ההתחדשות והתשובה של ראשית השנה, חידושה וחיזוקה של השקפת העולם מביאים את המעיין לההביל את ערכי העולם החולף. "אחר ר"ה ויוהכ"פ, ששבין בני-ישראל, משליכין הבלי העולם". מכאן קריאת ההבל כנגד כל הבלי העוה"ז, ולכך רומז המדרש בדרשת ששת "ההבלים" בתחילת ספר קהלת שהם כנגד ששת ימי היצירה. אלא שמדברי חז"ל עולה הוראה נוספת, חיובית, למושג הבל. הבל פיות שלא חטאו, שהוא-הוא

18. השווה: שקר החן והבל היופי (משלי ל"א ל). ושם בפרושי הגר"א, המלבי"ם ו"דעת המקרא". ע"ע סנהדרין כ', ע"א.

19. שבת קי"ט ע"ב.

20. "שפת אמת" סוכות תרל"ז עמ' 188.

21. אונקלוס בראשית ב', ז. עיין "תורה שלמה" בראשית ב', קסא. נראה שכוונת בעל "שפת-אמת" למסורת חז"ל על בריאת האדם בר"ה. על אותה שעה שנאמר עליה 'ויפח באפיו', תהליך שבמידה מסוימת חוזר על עצמו מידי התחדש השנה.

המקיים את העולם. כנגד הבל שביעי זה יש לכיין את יצירת היום השביעי - הבל שבקדושה". אכן, בין שתי המערכות הללו, ההבל ה"הבלי" וההבל הבונה, קיימת תלות. "על-ידי שיוועין שהבל הבליים כל הבלי העולם הזה, על-ידי זה זוכין להבל התורה שהוא רומז על יום השבת הבל שבקדושה כמו שאמרו במדרש²² ש'הכל הבל' הוא כנגד שבת קודש והוא הבל אמת". כשבאים בימי הדין כחשב חשבונו של עולם מגלים בתוך העולם ההבלי יסוד איתן אחד, רוחני, שאכן מכח התייחסותו לימי היצירה אף הוא הבל, אלא שהוא הבל-אמת, והוא ההבל המקיים את העולם ומקנה לו את משמעותו. קיום זה בא על-ידי הבל-הפה, רעוסק בתורה בלא חטא, והוא ההבל העולה מיצירת היום השביעי.

קדושת ההבל מעידה על דבר ד' הנתון בתוך הפה ולכן היא טעונה שמירה מעולה. מי שנחון בכוחות רוחניים חייב לכוונם לאפיק יצירתי ולהגן עליהם מפני סטייה. לסוכה יש אופי של הגנה.²³ אופי זה נתנו בעל "שפת-אמת" ענין לקריאת קהלת בסוכות. "הבל הבליים" לעומת עולם ומלואו, עולם וקניינו, אפשר לה לבא רק אחרי ההתעלות של הימים הנוראים. הכרזה זו על קריאת השלילה שבה ועל קריאת החיוב שבה, מעידה על דבר ד' בפיהם של המכריזים, והיא מזקיקה התייחסות של זהירות. מכאן "דרש" בעל "שפת-אמת" את הפסוק "שעיה נ"א, ט"ז) "ואשים דברי בפיך" הוא בר"ה ויוהכ"פ, 'ובצל ידי כסתיד' הוא בסוכות". ההבל החיובי, היוצר, צריך לו שיהא נשמר במסגרות דפנות הסוכה הקדושים כל שבעה, שלא יתפשט כח האדם, שהתעלה והתעצם בימים הנוראים, "לבר מי הקדושה".

כך הוא ענינה של מגילת קהלת על "הבלה הכפול" כל שנה, בשבת, במועד חג הסוכות. אמנם בשנת השבע מקבלים המושגים בסוגיה זו - הבל, דיבור, אפסיות קנייני הממון וכו' - משמעות מיוחדת. כל בריאתה של השמיטה היא תיגר על ההישגים הכלכליים, ענינה בההבלת קנייני החומר. מה תגדל ותתעמק, איפוא, הכרזת "הבל הבליים" המקופלת בקריאת הקהלת בראשית השמיטה, ילעומתה מה

22. בודאי כונתו ל"שוחר טוב" פ' צב, בו מוזכרת נימה חיובית ביחס ליצירת השבת, מה שלא מופיע בקהלת-רבה.

23. השווה: "שפת אמת" דברים עמ' צג "הנה בר"ה ויוהכ"פ נגאלין בני" מיצר הרע בחסד עליון. ואחר זה צריכין הגנה יותר, כי התיקון שאינו בא מצד זכות עצמו רודפין אחריו הקיטרוגים. לכן הקב"ה מגין עלינו אח"כ בסוכה". ראה עוד "תפארת שלמה" מועדים דף נ"ח ד: מצות סוכה הבאה אחר ימים הקדושים להיות למחסה ולמסתור על האורות היורדים בר"ה ויוהכ"פ כאם המסוככת על בניה. וראה "סוד ישרים" אות פד, דף מ"א, עג. "פרי צדיק" דברים: 247. מאמרי הראי"ה א עמ' 149. מועדי ראי"ה עמ' צה, בהערה.

תתעצם ותתחזק הדגשת הבל דקדושה, זה המעמיד את העולם על יסודו הרוחני, המקיים את העולם בהבל פיו, זה הרואה בערכים הרמוזים במושג השבע את עקרון המוחלטות.²⁴ "הבל דקדושה" זה ההבל השביעי המעניק לעולם את משמעותו.

כשאנו יוצאים מימים נוראים שבחודש השביעי בשנה השביעית, נכנסים לחג "שבעה ימים בשנה"²⁵ וקוראים ביום השבת שבו את הקריאה כפולת השבע - הבל. יש בכך עדות לדבר שמים הנתון בפינו, שהרי על השמיטה נצטוינו בלשון "זה דבר השמיטה".²⁶ אכן קריאה של הבל-אמת היא זו, "ודבר ד' בפינו אמת".

העיון בדברי המדרש על הבל השבת, העסיק את בעל "שפת-אמת" עוד מלפני היותו אדמו"ר. ברשימות מהשנים תרכ"ו-תר"ל שנדפסו "בליקוטי שפת-אמת" באו שני קטעים העוסקים בהסברת המדרש ובהעמדתו. כאן בא גם ניסוח בהיר של השאלה "איך קורא הבל על השבת", ואילו התשובה מפרשת את ההבל שבהכנת שבת למסגרת ימי המעשה. מכיון "ששבת הוא אור שבעת ימים, וצריך להיות ימי השבוע נמשכים אחר השבת", הרי שמי "שאינו שומר נקודת השבת הוא מושך נקודת השבת אחר החול ונקרא מחלליה - על זה קורא קהלת תגר, על מי שאינו שומר נקודה זו". ענינה של נקודה זו במרכזיותה ובכלליותה. "קבוץ כל כח האדם להיות הכל בטל אל נקודה צפונה שהיא בחינת השבת ואז קונה שביתה במקום מנוחתו". לשון אחרת: השבת היא הנקודה "הארכימדית" של היצירה, והכל נדון ביחס אליה, "ואז יודע שהכל הבל זולת הנקודה שנקראת שבת שהיא שורש הכל". כך גם מוסבר סיומה של המגילה "סוף דבר הכל נשמע וכו' מה שיש רמיזא דחכמתא בכל דבר להיות נשמע ממנו [מכל יישות יש להסיק] את האלוקים ירא' - זו נקודת השבת [המוחלטות] הגנוז בכל דבר".

כך גם מוסבר השם קהלת על-שם ההקהלה. הכינוס והאסיפה של כל פרטי המציאות למרכז אחד. הכללה זו של כל היישויות היא ענינה הפנימי של השבת, "שבת כללא דכל אורייתא כולה".²⁷ מבחינת ההסתכלות השבתית הרי שכל

24. ראה "שבת ומועד בשביעית" תשמ"ו, עמ' 65 ובמקורות שצוינו שם.

25. ויקרא כ"ג מא, וראה "בליקוטי שפת-אמת" שבת חוהמ"ס: מה שלא נאמר בשום חג, וע"ע "שפת-אמת" דברים 182.

26. דברים ט"ו ב. "שבת ומועד בשביעית" תשמ"ו עמ' 217.

27. זוהר ב' צ"ב ע"א.

הפרטים העומדים בפני עצמם הם הבל, ואם אכן גם בחינתה הכללית הזו של השבת תהא נדונת כפרט - אזי גם הוא הבל.

קריאת מגילת קהלת בשבת תוכן פנימי יש בה. הרמוניה פנימית מאחדת את השתים - חיפוש אחר נקודת המשמעות "של כל המעשה". אלא שבעל "שפת-אמת" העמיק בענין אף מהבחינה הלשונית. שבת היא בעלת הוראה כפולת. מחד השמעה - השבתה, הפסקת יצירה, שביתה וכילוי, ואכן כאן נעוץ יסוד ההבל, האפסות והכליון. מאידך ענינה בשביתה והפסק כשאין כבר משמעות לפעולה ולעמל, כשכל מלאכתך עשויה, כאשר נחשפת נקודת השורש הגנוזה בכל דבר.²⁸ לשון אחרת: כשהכל מתמקד ומתקפל בנקודת היסוד, הרי באה השביתה מכיוון שאין צורך בכל פעולה אחרת שאינה אלא הבל. עיסוק במלאכות פרטיות, במגמות שוליות, פרט למגמה המרכזית, אינו אלא חילול השבת. גזירת "מחלליה מות יומת" מעמידתנו על ההבל שבחיי העושה וההבל שבמותו. לעומת זאת כשאין מכירים במרכז השבתי המלכד, הרי כל ריבוי הפרטים אינו אלא הבל-הבלים.

קריאת קהלת בחג האסיף על-שם ההתאספות וההתקהלות של כל תופעות היצירה היא באה. מכאן ענינה אצל יוסף החולם על מאלמי האלומות המשתחווים [מתבטלים] לאלומתי.²⁹ את יסוד כלליותו של חג הסוכות - חג האסיף מצא בעל "שפת-אמת" בביטוי היחידאי: שבעת ימים בשנה³⁰ ובניב המיוחד "תקופת השנה".³¹ "לשון הקפה, והיא הנקודה [המרכזית] שיש בעולם המחיה כל". אלא שהוא המשיך להעמיק ולראות את "השנה כפרט וחג הסוכות ככלל, שאלו ז' ימים הם ההארות אשר עליהם סובב כל השנה". מערכת הפעילויות השנתית, נאספת ונקהלת ומסתמכת במגמה אחת, כלשון הסיכום של חכמת הקהלת: "סוף דבר, הכל נשמע".³²

28. השווה רש"י בראשית ב' ב שתי דעות על "יצירת" היום השביעי. יצירת המנוחה. אמנם בחינה זו, האובייקטיבית, של המנוחה קשה לתפיסה ולהשגה, ולכן הביא רש"י את פרושו הראשון מהבחינה הסובייקטיבית "נראה כאילו". ראה שם ב"גור אריה" ובמהדורת ה-טמן.

29. על יוסף בבחינת שבת ראה: "שבת ומועד בשביעית" פ' ויחי.

30. לעיל הערה 25.

31. שמות ל"ד כב, ונכלל בקריאת-התורה בשבת חול המועד סוכות. השווה: רד"צ הופמן ויקרא כ"ג עמ' פח. "העמק דבר". "דעת מקרא". אולי מכאן סיוע לשיטת הראשונים והגר"א בדבר השמיטה המסתיימת בסוכות של השנה השמינית, ראה "שבת ומועד בשביעית" תשמ"ז עמ' 263, 287 הערה 1.

32. ראה "נתיב בינה" ד עמ' 201 בשמו של הרב י"צ קרליבך. ע"ע "מנחת שי" בסוף קהלת: סוף דבר, סמ"ך רבתי, ובמסורת הברית הגדול, לרמזו שהסמ"ך הזה יש בו סודות עמוקים יעלמים וגדולים

מעתה אף אנו נאמר: כבר התברר, במה שקדם, יסודה הכללי של השמיטה.³³ נמצא שההתאספות וההקהלה של סוכות שבשנת השבע יעמיקו פי שבע. שבעת ימי החג הכללים ביחס לשש שנות העבודה הפרטית.

בשבת שבימי חג האסיף בשנה השביעית מקהיל קהלת בן דוד את כל המעשים הנעשים על פני האדמה וקורא לעומתם בקול גדול כפול שבע: הבל-הבלים. הוא נושא עיניו למה שלמעלה מהשמש ורואה את כלליות המעשים והתכללותם ומפטיר: ויכולו השמים והארץ, ויכל "ממש כלות וביטול כל דבר אל בחינת חיות הפנימיות שהיא בחינת השבת ונעשה הכל הבל-הבלים להיות בטל אל השבת"³⁴ בטל אל השביתה, בטל אל מועד שבתה של השביעית.

אינם נגלים כי אם לברי לבב וליודעי חן. השווה: "ראש מליך" (מהדורת תשמ"ז) עמ' יח, פט, על האות סמ"ך "המקפת סביב, מבלי תת מקום לצאת מתחומי ההקצבה המציאותית, הסגירה בתוך הגדולים, לכל נקצב וכו' נושא בקרבו את הסמך היותר חזק לשמירת מהותיותו". האות הרבתי עדות למקיף, הכולל את כל ריבוי הפרטים ההבליים, אלה המקבלים את משמעותם ע"י התיחום.

33. "שבת ומועד בשביעית" תשמ"ו עמ' 192 ואילך. עמ' 341. ראה עוד "אגרות ראייה" ב עמ' קפד; מצוה גדולה וכללית כקדושת השמיטה.

34. לקוטי "שפת-אמת" שבת חוהמ"ס, וראה עוד "שבת ומועד בשביעית" עמ' 290.

היבט נוסף למסע
ל"מלאך האהבה"
ה

